

АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОТИПРАВНОГО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ

ANALYSIS OF ELEMENTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL POSSESSION OF PROPERTY OF ENTERPRISES, INSTITUTIONS, ORGANIZATIONS

Кушнір С.С., здобувач кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена особливостям окремих елементів криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Визначено, що структура криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації відображає інформаційну модель найбільш суттєвих відомостей про можливі способи готування, вчинення та приховування кримінального правопорушення; особу злочинця (злочинців) та особу потерпілого (потерпілих); місце і час вчинення кримінального правопорушення; слідову картину. З'ясовано, що умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, та з моменту введення правового режиму воєнного стану в Україні, з'явилися нові способи протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, що є абсолютною новелою – це протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації за допомогою «співпраці» з військовою адміністрацією та шляхом захоплення ворожою та сільськогосподарської техніки на тимчасово окупованих територіях. Наголошено, що завдання правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації в умовах воєнного стану набувають у край важливого значення, оскільки забезпечують фінансування обороноздатності країни. Зроблено висновки, що протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації є однією з істотних економічних загроз національній безпеці України, а отже, протидія цьому явищу є елементом безпекової політики держави, що зумовлює потребу в удосконаленні методики розслідування цього виду кримінального правопорушення шляхом уточнення змісту елементів криміналістичної характеристики.

Ключові слова: криміналістична характеристика, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, розслідування, воєнний стан.

The article is devoted to the specifics of individual elements of the criminalistic characteristics of the illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization. It was determined that the structure of the forensic characteristics of the illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization reflects the information model of the most essential information about possible ways of preparing, committing, and concealing a criminal offense; the identity of the criminal(s) and the identity of the victim(s); place and time of committing a criminal offense; trace picture. It was found out that under the conditions of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, which began on February 24, 2022, and since the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine, new ways of illegally seizing the property of an enterprise, institution, organization have appeared, which is an absolute novelty – this is the illegal seizure of the property of an enterprise, institution, organization with the help of "cooperation" with the military administration and by seizing crops and agricultural machinery in the temporarily occupied territories. It was emphasized that the task of law enforcement agencies to detect and investigate the illegal seizure of property of enterprises, institutions, and organizations in the conditions of martial law is extremely important, as they provide funding for the country's defense capabilities. Conclusions were made that the illegal seizure of property of an enterprise, institution, organization is one of the significant economic threats to the national security of Ukraine, and therefore, countering this phenomenon is an element of the state's security policy, which leads to the need to improve the methodology of investigating this type of criminal offense by clarifying the content of the elements of forensic characteristics.

Key words: forensic characteristics, illegal seizure of property of enterprises, institutions, organizations, investigations, martial law.

Постановка проблеми. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та введення правового режиму воєнного стану в Україні, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, набуває нових відтінків та особливостей, з'явилися нові ризики, на які необхідно реагувати належним чином з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Крім того, з'являються нові шляхи вчинення правопорушень через ускладнення контролю з боку уповноважених суб'єктів, завдання яких змістилися в бік захисту від російського ворога.

Поряд із зовнішніми факторами, які дестабілізують нашу державу ззовні, існує ряд внутрішніх, які негативно впливають на розвиток України зсередини. Перелік таких факторів можна визначити, орієнтуючись на програмні документи, які декларують цілі нашої держави. У цьому контексті слід звернути увагу на Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, у якій вказано, що «необхідним є загальне покращення середовища для ведення бізнесу, особливо в частині правосуддя, захисту від незаконних дій правоохоронних органів, рейдерства, спрощення і здешевлення ведення бізнесу» [1].

Водночас, варто відмітити проблему визначення поширення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації та, як наслідок, проблему оцінки ефективності боротьби із вказаним явищем з огляду на відсутність єдиної статистичної інформації щодо рейдерських атак [2].

З метою покращення середовища для ведення бізнесу, що в свою чергу прямо пропорційно економічному процвітання та інвестиційній привабливості, необхідною є ефективна протидія протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації. Одним із заходів, спрямованих на вирішення проблеми зі створення системи інструментів, які дадуть змогу ефективно виявляти та розслідувати факти протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, притягувати до відповідальності осіб, причетних до вчинення таких діянь, є підготовка методичних матеріалів з цих питань для працівників органів кримінальної юстиції. Власне, аналіз чинного законодавства та матеріалів слідчо-судової практики, спрямованих на протидіяти фактам протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, дозволяє стверджувати, що не в усіх випадках такі заходи є ефективними. Враховуючи наведене, проблема протидії цій категорії кримінальних правопорушень вимагає постійної уваги і науково-методичного оновлення положень методики їх розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належну основу для розв'язання даної проблеми складають наукові дослідження М. Г. Арманова, В. С. Бахуринського, І. Г. Богатирьова, З. С. Варналія, О. П. Вашківа, Г. Л. Вознюка, П. Т. Геги, В. М. Глушкова, Б. М. Грека, Н. М. Грищенко, О. М. Джужи, О. О. Дудорова, А. Г. Загороднього, Є. Д. Калмикової, О. Г. Кальмана, В. О. Коломійчук,

О. Є. Користіна, В. В. Крутова, В. М. Куца, О. М. Лугового, Р. О. Мовчана, С. С. Молодецького, О. М. Нестеренка, А. М. Орлеана, М. П. Погорєцького, П. Я. Пригунова, В. А. Пустовіта, Л. М. Скорої, С. С. Титаренка, І. М. Федулової, Д. В. Фальшовника, С. С. Чернявського та інших вчених.

Утім, необхідно зазначити, що аналіз наукової та спеціальної літератури виявляє очевидний дефіцит криміналістичних досліджень проблеми протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (рейдерства), зокрема в умовах воєнного стану, хоча результати досліджень можуть становити інтерес як для кримінального, кримінального процесуального, цивільного права, так і для інших галузей права. Заявлене свідчить про необхідність проведення поглибленого наукового аналізу проблеми.

Мета статті – дослідження сутності та елементів криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, зокрема визначення способів готування, вчинення та приховування, місця і часу, слідової картини, а також особливостей характеристики особи злочинця (злочинців) та особи потерпілого (потерпілих).

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації відображає інформаційну модель найбільш суттєвих відомостей про можливі способи готування, вчинення та приховування кримінального правопорушення; типову особу злочинця (злочинців) та типову особу потерпілого (потерпілих); місце і час вчинення кримінального правопорушення; слідову картину у її широкому розумінні. Використання таких даних дозволяє правоохоронним органам при наявності повідомлення про кримінальне правопорушення під час прийняття процесуальних рішень комплексно оцінити ситуацію, забезпечити оперативне реагування та збір доказової інформації, блокувати способи протидії розслідування, здійснити аналіз можливих кримінальних та корупційних зв'язків, нівелювати ризики втрати доказів, виробити стратегію ефективної профілактики. Це в теорії. У практиці, на жаль, сьогодні маємо невтішну статистику, яка засвідчує вкрай малу кількість ухвалених обвинувальних вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) в той час, коли бізнес регулярно сигналізує про рейдерські атаки.

Зауважимо, що центральним елементом криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємств, установ, організацій є спосіб. Тобто спосіб учинення кримінального правопорушення – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що являє собою певну систему. Такі акти поведінки – дії, операції, прийоми – сполучаються за певною ієрархією і субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності. Відповідно для кожного кримінального правопорушення існує свій системний «набір», комплекс дій і операцій. У кожній людини також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Не є виключенням й протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, де практикою склалася система певних дій, що мають закономірність у їх здійсненні [3].

У свою чергу, що стосується способу вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, зазвичай, його структура охоплює: способи підготування до злочинного діяння; способи його вчинення; способи приховування (маскування).

Так, під готуванням до протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, слід розуміти підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення (ст. 14 КК України).

Наприклад, до найбільш типових способів підготовки до такого кримінального правопорушення можна виділити наступні:

- планування кримінального правопорушення;
- збирання й аналіз інформації про всі складники функціонування суб'єкта господарювання, зокрема фінансову та податкову звітність, матеріали управлінського обліку, статутні документи суб'єкта господарювання, відомості з реєстру акціонерів (частка підприємства, яка припадає на середнього акціонера, список найбільших акціонерів, у тому числі їхні особисті дані), протоколи ради директорів, трудові договори; даних про особливості управління, фінансову політику, топ-менеджмент, активи та зобов'язання підприємницької структури [4].

При цьому, особливу увагу під час збирання інформації про підприємство, установу чи організацію приділяють даним, що компрометують його керівництво, та всім аспектам функціонування підприємства, що роблять його вразливим до дій зловмисників. Також рейдери оцінюють систему охорони суб'єкта господарювання, аналізують його здатність протидіяти можливому захопленню, зокрема досліджують можливість залучення суб'єктом господарювання для свого захисту судових органів і прокуратури, органів державної влади та місцевого самоврядування.

- крадіжка, грабіж та підробка документів, з метою їх подальшої подачі у відповідні інстанції для отримання дозволів чи інших документів [5];

- аналіз зібраної інформації про майбутній суб'єкт рейдерського захоплення (на цьому етапі досліджують ринкову позицію суб'єкта господарювання, оцінюють його ринкову вартість, аналізують фінансовий стан та інвестиційну привабливість. Важливу роль в аналізі функціонування суб'єкта господарювання відводять прогалинам та недолікам в організації фінансового менеджменту);

- участь у масових безладах на підприємстві;
- ухвалення окремих незаконних рішень посадовими особами органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, які, як спершу видається, не мають прямого відношення до підприємств, установ чи організацій, але в подальшому призводять до суперечок і колізій у визначенні їх власника;

- влаштування огороження, встановлення охорони, блокування вільного доступу до об'єкту, спорудження тимчасових виробничих і будівельних споруд, облаштування під'їзних шляхів, підведення тимчасових інженерних мереж тощо.

- підшукування осіб, які є службовими особами суб'єкта господарювання та вступ із ними у змову задля подальшого вчинення кримінальних правопорушень, отримання комерційної чи банківської таємниці, бланків документів тощо [5].

Щодо способу безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, то він свідчить про те, які особа здійснює суспільно-небезпечне діяння, які засоби, прийоми та методи вона застосовує для цього. Для злочинної дії він характерний насамперед як активна, вольова суспільно-небезпечна поведінка особи. Дані про спосіб кримінального правопорушення дають змогу повно встановити сліди, їх локалізацію, особливості механізму слідоутворення.

Результати проведеного нами дослідження дозволяють виокремити такі способи вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації:

- шляхом підроблення документів або неправосудного рішення суду – державним реєстратором вносяться відомості до ЄДРСР про належність речових прав на нерухоме майно або юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (приміром, щодо власника, директора, місцезнаходження компанії) іншій особі, а відомості про справжнього власника видаляються.

До прикладу, учасником таких незаконних може бути нотаріус, який закриває очі на підроблені документи, що є підставою для переоформлення майна чи бізнесу на третіх осіб. Попри значну кількість прецедентів анулювання свідоцтва на право заняття нотаріальною діяльністю та блокування доступу до реєстрів на певний період, нотаріусів, що готові йти на порушення ще вистачає [6].

Мають місце також випадки, коли внесення потрібних рейдерам змін до ЄДРСР здійснюється на підставі судових рішень, які, як відомо, є обов'язковими до виконання. При цьому довести факт винесення суддею зовсім не правосудного рішення вкрай складно. Якщо суддя не допустив грубих процесуальних порушень (розглянув справу з порушенням правил підсудності, чи без повідомлення сторін тощо), то, як правило, притягнути його до відповідальності буде практично неможливо. Винесене ним судове рішення буде формально виглядати як законне, навіть якщо в його основу було покладено підроблені документи. Довести вину юристів, які подали до суду підроблені документи, також дуже складно, адже необхідно буде доводити, що вони знали про те, що документи підроблені [3].

Варто зауважити, що внесення до ЄДРСР недостовірних відомостей має ознаки шахрайства, але не є класичним шахрайством, оскільки внаслідок цього не відбувається заволодіння чужим майном. У цьому випадку зазначені дії є лише елементом готування до іншої стадії кримінального правопорушення – фізичного захоплення об'єкта та його перепродажу.

– шляхом фізичного захоплення об'єкта під виглядом реалізації власником своїх законних повноважень.

Фізичне насильницьке захоплення об'єкта рейдерами має ознаки грабежу, розбою, але відбувається під прикриттям офіційних відомостей із державного реєстру, що надає вчинюваним діям вигляд законних і позбавляє правоохоронні органи можливості ефективно протидіяти захопленню. Поліція не є судовим органом. Поліція не може вирішувати юридичні спори. Завдяки посиланням на офіційні відомості державних реєстрів дії рейдерів формально виглядають правомірними, і поліція не має підстав для реагування. В найгіршому для рейдерів випадку їхні дії будуть кваліфіковані лише як самоуправство.

– формальний перепродаж рейдерами захопленого об'єкта «добросовісному» набувачу чи цілому ланцюгу таких «добросовісних» набувачів.

Подальший перепродаж захопленого об'єкта «добросовісному» набувачу має ознаки легалізації майна, здобутого злочинним шляхом. Однак цей склад кримінального правопорушення потребує доведення наявності умислу у так званого добросовісного набувача, що реалізувати на практиці майже неможливо.

Так, в управлінні суб'єкта господарювання вводять підставну особу, або рейдери знаходять підхід до менеджерів вищої ланки, які на користь рейдерів підписують угоди, беруть кредити тощо, повністю перехопивши управління бізнесом, провівши загальні збори, оформивши потрібні правочини. Популярним у рейдерів є скуповування акцій у відкритому акціонерному товаристві. Надалі утримувачі акцій виставляють вимоги, щоб мажоритарний власник викупив їхні частки за завищеною ціною. В такому випадку застосовуються погрози, звернення в контролюючі органи, тобто здійснюється корпоративний шантаж. Далі мають місце звернення до правоохоронних органів, судів, ініціювання фіктивних кримінальних проваджень тощо [7].

– шляхом примусового відчуження або вилучення майна за рішенням військового командування Збройних Сил України чи територіальної оборони.

Варто зазначити, що рейдери користуються великою кількістю алгоритмів для скоєння реалізації своїх неправомірних планів. Один з нових цікавих способів атаки, що є абсолютною новелою – це протиправне заволодіння

майном підприємства, установи, організації за допомогою «співпраці» з військовою адміністрацією. Цей новий спосіб потребує окремого дослідження, так як його правова природа, а також можливість вчинення можуть викликати значну суспільну небезпеку, особливо в умовах воєнного стану. Оскільки військовій адміністрації на даному етапі функціонування держави мають значний вплив та повноваження, а рівень правової освіти керівників та учасників суб'єктів господарювання не завжди є достатнім, то ми можемо зіштовхнутися з фактичним зловживанням своїми повноваженнями з боку посадових та службових осіб військової адміністрації [8].

Відповідна процедура унормовується Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17.05.2012 [9]. Документальне обґрунтування для вилучення – наказ командира військової частини з формулюванням, приміром: «для облаштування тренувальної бази». Вилучатися у юридичних та фізичних осіб можуть ділянки землі із забудовою або без, промислові об'єкти, будівельні майданчики таке інше (в тому числі – у середмісті, де вартість землі на вагу золота). Випадки з протиправним заволодінням майна, вчиненим у такий спосіб, уже наявні. Тож варто подбати щодо захисту від даної загрози.

Принагідно додамо, що Верховна Рада України прийняла довгоочікуваний Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» №2255-IX від 12 травня 2022 року, спрямований на боротьбу з реєстраційним рейдерством, який набув чинності 26 липня 2022 року, та допоможе ліквідувати ще певну кількість лазівок для незаконних дій у сфері державної реєстрації нерухомості та бізнесу.

– шляхом захоплення врожаю та сільськогосподарської техніки на тимчасово окупованих територіях.

Так, 26 вересня 2023 року, у своєму телеграм-каналі перший заступник голови Херсонської обласної ради Юрій Соболевський повідомив, що російська окупаційна влада почала надавати земельні ділянки, які зараз не використовуються за призначенням, тим фермерам, які перереєструвалися за російськими стандартами. Право на користування ділянкою оформлюється через тимчасовий дозвіл на певний термін. Мова йде про ділянки, які належать тим фермерам, котрі відмовилися йти на співпрацю з окупаційною владою [10]. Крім того, на тимчасово окупованих територіях Херсонщини російські окупанти створили так звану «прокладку» «Херсонський Агропромисловий Кластер», яка проводить закупівлю зернових та олійних культур у сільгоспвиробників. Тобто, всі фермери регіону мають продавати продукцію цьому підприємству за фіксованими цінами, які нижче ринкових. Далі продукція передається дотичним до гауляйтерам структурам, які перепродують її за ринковими цінами й забирають різницю [11].

У підприємців також відбирають майно, на яке немає документації. Це стосується як техніки дрібних фермерів, так і складських приміщень, на які не встигли оформити право власності до широкомасштабного вторгнення РФ. Крім того, є такі випадки, коли забирають складські приміщення під військову техніку.

Приховування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, більшість криміналістів розглядають як одну з форм протидії розслідуванню.

Зазначимо, що типовими способами приховування, що можуть бути використані злочинцем після такого протиправного заволодіння насамперед потрібно назвати:

– заходи, спрямовані на створення нових правовстановлюючих документів чи внесення змін до вже існуючих, що засвідчують певні юридичні факти;

– приховування кримінальних правопорушень шляхом маскування іншими (наприклад, подання заяви про втрату частини правовстановлюючих документів);

– спрямування безпідставних скарг у відповідні інстанції на дії суб'єктів господарювання [5];

– передання незаконно зайнятого майна підприємств, установ чи організацій третім особам нібито на законних підставах;

– банкрутство або доведення до нього (що може виступати і як окремих факт вчинення кримінального правопорушення і як приховування вчинення кримінального правопорушення);

– умисне зниження вартості підприємства і викуп його активів (нагадує метод банкрутства, але менш витратний і тривалий. Полягає в наступному: проти підприємства може бути подано безліч позовів до судових органів, що вплине на репутацію і, в подальшому, на вартість активів);

– закупівля / скупка акцій (суть така: підставні особи скуповують акції компанії в акціонерів (частіше у міноритаріїв) за невеликі кошти, а в результаті такої скупки рейдери отримують блокуючий і контролюючий пакет акцій, що дає їм можливість впливати на подальшу долю компанії (зміна керівництва, продаж активів, злиття з іншою компанією та інше);

– внесення змін до документів, що спричиняють порушення роботи підприємства (наприклад, під час операцій з акціями; під час організації і проведення повторних зборів; у разі призначення нового директора; при впливі щодо скликання загальних зборів акціонерів; реєстрації емісії цінних паперів; реєстрації змін в реєстрі; реєстрації переходу прав на нерухомість; внесенні змін до реєстру акціонерів, в засновницькі документи і т. д.; продажу майна) тощо [5].

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації є особа злочинця. Як зазначає О. М. Дуфенюк, в даній категорії кримінальних правопорушень варто виділяти два рівні особи злочинця: рівень замовника і рівень рейдера. При цьому, доцільно звертати увагу на дві суттєві позиції: перша позиція, інколи обидві ролі поєднує одна особа (наприклад, замовник відсутній, оскільки сам рейдер діє у власних цілях); друга позиція, якщо ж і наявна інформація про замовника, для правоохоронних органів встановити зв'язок між замовниками і рейдерами є досить складним завданням [12].

Отже, що стосується першого рівня замовника, то це особа, зацікавлена у незаконному поглинанні та захопленні майна та інших цінних активів підприємства, установи, організації, яка може мати різні мотиви: мотив корисливий – отримання майна та інших активів «за безцінності» з метою подальшої реалізації для власного збагачення (такому збуту, за звичай, підлягають будинки, споруди, металокопії, технічне, лабораторне та інше обладнання, транспорт тощо); мотив споживачий – отримання можливості користуватися певними ресурсами (земельними, водними, лісовими тощо), мати ексклюзивний доступ до родовищ корисних копалин на певній ділянці території; мотив усунення конкурента – здобуття монопольного становища на ринку; мотив господарський – бажання провадити господарську діяльність або передачі третім особа для провадження господарської діяльності на підставі законного правочину. Замовник фінансує протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання, що за даними експертів залежить від потужності підприємства-мети і може сягати від 100 тисяч до 1 мільйона доларів США [13].

Замовників можна розділити на такі групи: а) залежно від сфери діяльності замовника (представники бізнесу, представники влади); б) за характером використання незаконних і неринкових інструментів, захоплення власності; в) залежно від ступеня зацікавлення в рейдерстві (особи з разовим інтересом та особи з постійним інтересом).

Щодо виконавця, то ним найчастіше є фізична особа, яка надає рейдерські послуги або представники юри-

дичної особи, що виконують замовлення протиправного захоплення майна підприємств, установ, організацій. Рейдерів, у свою чергу, можна класифікувати за наступними критеріями:

а) залежно від підпорядкованості:

– (потужні фінансово-промислові групи, холдинги, інші об'єднання підприємства, які діють у власних інтересах;

– виконавці-професіонали. Вони знають, як трансформувати абсолютно незаконні дії в квазізаконну форму. Це професійні рейдери, які епізодично виконують такі дії і знають, чим усе завершиться. Коли знадобиться судове рішення, що залежить від виконавчої влади, вони знають, які правоохоронні органи потрібно залучити, які можливі конфлікти інтересів. Це професіонали, які мають досвід; рейдери-новачки (це так звані ситуаційні рейдери), які вперше застосовують свої знання, можуть допускати грубі помилки, не мають достатнього прикриття або займаються поодиноким та несистемним рейдерством [14].

б) залежно від розподілу ролей у рейдерській групі:

– організатори – це особи, що ведуть переговори з потенційними змовниками рейдерських атак, визначають обсяг і терміни виплати винагороди, розподіляють ролі та розробляють план дій тощо. За своїми особистими характеристиками, як правило, організатор – це лідер-стратег із певним життєвим досвідом;

– координатори – це підпорядковані організаторові керівники проміжної ланки, які мають у своєму підпорядкуванні інших осіб та відповідають за певний, визначений організатором напрям роботи (логістичний напрям);

– юристи – основна ланка злочинного об'єднання – група юристів (адвокатів), що мають економічну спрямованість, досвід судової і слідчої практики, зв'язки в судових, виконавчих і правоохоронних органах. Дана група вивчає інформацію про об'єкт, інтерес до якого проявив замовник, виявляє порушення, допущені в ході акціонування (приватизації) поточної господарської діяльності, реєстрації емісій акцій, які можуть бути використані при здійсненні превентивного цивільно-правового та кримінально-правового переслідування власників та керівників захопленої юридичної особи. Визначаються слабкі місця майбутньої жертви і складається план дій зі здійснення захоплення юридичної особи. Розраховується бюджет, необхідний для планованих заходів, в який включаються витрати з оплати так званих послуг представників владних структур [14].

– економічні агенти – це економісти та інші спеціалісти у сфері банківської, корпоративної, господарської, аграрної чи іншої діяльності, які відповідальні за збір та аналіз інформації про об'єкт незаконного поглинання, стан кредиторської заборгованості, вартість майна, недоліки в системі безпеки корпоративних відносин, безпеки активів, відносин з орендодавцями та контрагентами, вивчають конфлікти в середині компанії тощо;

– інформаційні агенти – окремо готується і здійснюється так звана PR-акція, тобто підготовка громадської думки шляхом висвітлення в засобах масової інформації ситуації навколо захопленого суб'єкта у вигідному для захарбників світлі. Для цього на постійній основі залучається відповідне агентство;

– агенти впливу – як додаткові учасники проекту рейдерами або стороною, яка зазнає атаки, можуть бути залучені як окремі особи, так і їх групи – політики, представники суддівського корпусу, засобів масової інформації, різних державних служб і відомств тощо [14];

– силові агенти – це фізично розвинуті особи, як правило, спортивної статури та спеціальною підготовкою, які на оплатній основі готові виконувати доручення щодо захоплення будівель та споруд, протиправного впровадження пропускового режиму на ділянки певних територій, недопущення збору врожаю або навпаки забезпе-

чення охорони збору врожаю третіми особами у той час, коли законний власник позбавлений доступу до таких земель. Часто серед силових агентів є представники кримінального світу, працівники інших підприємств, що є під керівництвом замовників та/або рейдерів. Для реалізації поставлених цілей такі особи готові застосувати заходи фізичного насильства, пневматичну, холодну, вогнепальну зброю, вибухові пристрої тощо.

Рейдери можуть також укласти дійсні правочини з приватними охоронними фірмами, які надають ліцензовані послуги охорони. За таких умов можуть бути представлені підроблені документи, а тому охоронна фірма, здійснюючи добросовісно умови договору фізичної охорони майна, транспортної техніки, промислового обладнання, приміщень, може не володіти інформацією про факт наявності протиправного умислу на вчинення кримінального правопорушення [12].

Ключовою фігурою у криміналістичній характеристиці протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, є й особа потерпілого.

Так, криміналістичне вчення про особу потерпілого являє собою систему теоретичних і практичних знань про особу, що постраждала від кримінального правопорушення. При виділенні в структурі потерпілого від злочину підсистеми психічних, соціально-психологічних елементів вона вивчається як особа, що зазнала в результаті злочинного посягання, завданої їй фізичної, майнової або моральної шкоди, певних змін, які впливають на обсяг та якість одержуваної інформації [15]. Інформація про особистість потерпілого має також досить велике значення при розслідуванні кримінальних правопорушень адже існує певний закономірний зв'язок між потерпілим і злочинцем, що може бути використано для розшуку і затримання останнього, доведення його вини у вчиненні кримінального правопорушення.

В більшості випадків при вчиненні протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, особливо під час його підготовки, злочинець, оцінюючи реальну ситуацію, в якій йому доведеться діяти або в якій він уже діє, не може не враховувати вік, стать, фізичну силу, інтелектуальні можливості та інші індивідуальні якості потерпілого.

Важливо також додати, що вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, нерідко обумовлено віктимною поведінкою потерпілих.

Наприклад, намітивши жертву, злочинці підштовхують її до ролі постраждалого: зближуються, маніпулюють почуттями, відволікають увагу, заманоють у пастку, або ж безпідставно звинувачують та залякують. Головна мета – отримати тимчасову владу над жертвою, змінити її мислення і поведінку у потрібному напрямі. Для злочинців ідеальна жертва – це не готова захищатися за конкретних обставин особа, а також підвладна впливу та маніпуляціям. Часто природна необізнаність жертви про небезпеку, неготовність захищатися підвищує шанси на успішне злочинне посягання. Крім того, довірливість потерпілих має свій прояв і у випадках, коли для здійснення правочинів з документами на майно вони звертаються за допомогою до посередників, доручають їм розпоряджатися майном підприємств, установ чи організацій, та укладати договори купівлі-продажу, позики, доручення, комісії, страхування, схову, перевезення, про сумісну діяльність тощо [15]. Такі правочини можуть бути як односторонніми (наприклад, заповіт, довіреність), так і дво або багатосторонніми. Зауважимо, що під вчиненням правочину у ст. 206-2 КК України слід розуміти як його вчинення винуватою особою, так і забезпечення (організацію) нею вчинення такого правочину іншими особами. До прикладу, під час укладання договору купівлі-продажу пакету акцій акціонерного товариства представник юридичної особи – покупця акцій надає продавцю завідомо

підроблені статут, витяг з Єдиного державного реєстру чи довіреність на укладання договору від імені покупця.

Проте, здебільшого потерпілим від указаних кримінальних правопорушень виступають як державні підприємства, так і окремі фізичні особи-підприємці, юридичні особи.

Потерпілого у кримінальному провадженні також може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, і особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Наступним, не менш важливим, елементом криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації є час і місце їх вчинення.

Що стосується місця вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, то місце їх вчинення має особливе значення, адже є джерелом певних слідів, що відображають механізм злочинної дії, взаємини злочинця та жертви. У свою чергу, при розслідуванні протиправного заволодіння майном суб'єкта господарювання місце вчинення кримінального правопорушення та місце події не завжди становлять єдиний комплекс. Місце кримінального правопорушення одне – це місце вчинення рейдерської атаки, а місць події, пов'язаних із ними, може бути декілька: місце виготовлення підроблених документів або рішення суду державним реєстратором, місце фізичного захоплення об'єкта під виглядом реалізації власником своїх законних повноважень, місце перепродажі захопленого об'єкта «добросовісному» набувачу тощо [15]. Місце вчинення кримінального правопорушення обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, предмета посягання, особи жертви. Деякі спроби рейдерства можуть реалізовуватися в кількох місцях, не пов'язаних між собою. Наприклад, це може бути територіальне поширення якогонебудь виду рейдерства. Тобто злочинці можуть створювати «спеціальні фірми», в яких здійснюється укладання договори купівлі-продажу, позики, доручення, комісії, страхування, схову, перевезення.

Місцем підготовки до вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, може бути місце, де проживає підозрюваний. Місцем безпосереднього вчинення є юридична адреса і фактичне місце знаходження (підприємств, установ, організацій, їхніх філій тощо). Місце вчинення даного кримінального правопорушення містить значний обсяг інформації, що стосується способу вчинення рейдерської атаки, характеристики слідів рейдера та особи рейдера. Водночас, якщо вести мову про кошти у складі майна суб'єктів господарювання (гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства), то вони знаходяться на банківських рахунках і встановити їх конкретне місцезнаходження складно. В такому разі слідчому доцільно проводити роботу, яка спрямована на встановлення місця, де знаходилися технічні засоби, за допомогою яких зловмисник здійснював грошові операції (офіс суб'єктів господарювання, місце проживання тощо) [15].

Також, для розслідування будь-якого кримінального правопорушення важливе значення має з'ясування найбільш точного часу його вчинення, що, у свою чергу, дає змогу встановити послідовність, розвиток різних явищ і процесів у часі. Як зазначає В. Є. Коновалова, дослідження проблеми часу в загальній характеристиці кримінальних правопорушень, має багатоаспектний характер, тому що

його встановлення може визначати саму можливість вчинення кримінального правопорушення; за який відрізок часу особа могла його вчинити; встановити наявність професійних навичок підозрюваного; спростувати заяву про алібі та ін. [16]. Водночас, авторський колектив кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ у своєму мультимедійному навчальному посібнику наводить таке визначення часу вчинення кримінального правопорушення: це певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Він є обов'язковою ознакою складу конкретного кримінального правопорушення в тих випадках, коли його зазначено в законі як ту чи іншу частину року, місяця, тижня або доби.

Щодо криміналістичної позиції, то встановлення часу вчинення кримінального правопорушення є обов'язковим, оскільки це входить у перелік обставин, що підлягають доказуванню. Кримінально-правове значення часу полягає у можливості з'ясувати період учинення кримінального правопорушення (наприклад, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, було вчинене в якусь одну конкретну дату чи відбувалося впродовж тривалого проміжку часу). В окремих випадках встановлення часу є потрібним для кваліфікації вчиненого та доведення умислу підозрюваного (наприклад, якщо шахрай вчиняв дії, спрямовані на заволодіння коштами у складі майна суб'єктів господарювання, або цінними паперами суб'єктів господарювання, неодноразово, у різні дні та години тощо).

Таким чином, час учинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, обирається з урахуванням кількох факторів: робочий час підприємств, установ, організацій відносно яких планується протиправне заволодіння, а також робочий час суб'єктів, які причетні до вчинення таких дій (реєстратори, нотаріуси, посадові особи органів державної влади чи місцевого самоврядування та ін); час, коли злочинець може вільно зайти до приміщення, де знаходиться документ, печатка чи штамп або проникнути на територію суб'єкта господарювання; час, коли ніхто не зможе побачити чи підтвердити факт заволодіння документом, печаткою, штампом, заволодіння цінними паперами або товарами у складі майна суб'єктів господарювання – виробленою продукцією (товарні запаси) тощо (переважно обирається нічний час) [15].

Сліди вчинення кримінального правопорушення у своїй сукупності утворюють слідову картину. Такі сліди, з огляду на досліджувані нами кримінальні правопорушення, часто відображаються у документах. Вони зазвичай відносяться до групи інтелектуальних підробок та потребують детального вивчення, аналізу та порівняння з іншими документами та даними. Це значно ускладнює роботу щодо їхнього виявлення, оскільки вимагає застосування спеціальних методів для їхньої перевірки.

Під час виявлення та досудового розслідування в документах можна виявити певні розбіжності, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Зокрема такі суперечності можна встановити:

1) в окремому документі (шляхом розгляду окремого документа, відсутності заповнення одного чи кількох реквізитів);

2) у разі наявності декількох документів, які відображають одну взаємопов'язану операцію;

3) у разі наявності в документах даних, що відображають рух однорідних матеріальних цінностей

Аналіз змісту указаних кримінальних правопорушень дає підстави виокремити такі особливі групи слідів, при таманні саме цьому кримінальному правопорушенню:

1) майно підприємства, установи, організації:

а) основні фонди – будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів;

б) оборотні засоби – сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів;

в) кошти у складі майна суб'єктів господарювання – гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства;

г) товари у складі майна суб'єктів господарювання – вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги;

д) цінні папери;

2) частки, акції, паї засновників, учасників, акціонерів, членів юридичної особи (пай є свідченням членства і права участі в управлінні, часткою, що вноситься до спільної справи окремим учасником. Від величини паю залежить дохід, дивіденди, що їх отримують пайовики, і частини майна чи коштів, на які вони мають право у разі ліквідації підприємства. Із пайових внесків формується пайовий фонд підприємства. Водночас на практиці термін «пай» у контексті позначення частки особи в статутному капіталі суб'єкта господарювання майже не використовується. Пай традиційно асоціюється з земельними правозвідносинами, означаючи право на земельну частку);

3) інформація в пам'яті людей.

Отже, елементи криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, можуть варіюватися, залежно від того, яким способом здійснено кримінальне правопорушення.

Висновки. Кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним заволодіння майном підприємства, установи, організації – це цілий комплекс заздалегідь продуманих і підготовлених дій із застосуванням великого розміру фінансів, інтелекту, корупційних зв'язків тощо, та, які відрізняються високим рівнем суспільної небезпеки, адже вони посягають на звичний порядок здійснення господарської діяльності, яка в структурі української економіки посягає одне з найголовніших місць. Війна та введення правового режиму воєнного стану і так негативно позначилися на особливостях здійснення бізнесу, саме тому правоохоронні органи мають поставити в якості пріоритетного завдання протидію цього негативному явищу. Реалізація такого завдання зумовлює потребу в удосконаленні методики розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, зокрема в умовах воєнного стану, у тому числі і шляхом уточнення змісту елементів криміналістичної характеристики на підставі сучасної слідчої та судової практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 лип. 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>
2. Колодійчук В. О. Аналіз проблеми поширення рейдерства в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 186-192. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/31.pdf.
3. Березняк В. С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Кримінальний процес та криміналістика: судова експертиза. Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 128–134.
4. Яструбецька Л. С. Особливості організації рейдерських захоплень підприємств в Україні. *Гроші, фінанси і кредит. Економіка і суспільство*. Мукачівський державний університет. 2017. Випуск № 9. С. 1107–1112.

5. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): науково-методичні рекомендації / В.В. Кікінчук, В.О. Гусева. Харків : ХНУВС. 2020. 58 с.
6. Рейдерські захоплення під час воєнного стану. Як протистояти? *Адвокатське об'єднання «Радке-Прядко і партнери»*. URL: https://www.lawfirm-pryadko.com/articles/rejderskie_zahvatu_vo_vremya_voennogo_polozheniya_kak_protivostoyat.
7. Живко З. Б., Пушак Я. Я. Поглинання та рейдерство в ринковій економіці: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 304 с.
8. Покальчук М. Ю., Кривний В. Є. Правові аспекти попередження рейдерства в аграрному секторі: основні тенденції в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2022. № 11 (29). С. 326–336.
9. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17 трав. 2012 №4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.
10. Земля відбирається або «націоналізується» : як окупаційна влада поводить із фермерами. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novynu-pryazovya-ahrobiznes-okupatsiya-rosiya-vidbyraye-zemlyu/32624412.html>.
11. Окупанти вигадали чергову схему з обкрадання фермерів. *Центр національного спротиву*. URL: https://sprotivv.mod.gov.ua/okupanty-vygadaly-chergovu-shemu-z-obkradannya-fermeriv/?fbclid=IwAR1PootQLwAAvxp7JKJ_nLgiKjbDfsGMBwQ3xIWpwafr7I3yy3FLx33OApU.
12. Дуфенюк О. М., Терешко О. М. Криміналістична характеристика протиправного заволодіння майном підприємств, установ, організацій: хто ховається за маскою рейдера? *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару (30 жовтня 2020 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС. 2020. С. 28–32.
13. Молодецький С. С. Сутність рейдерства та шляхи боротьби з ним. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2015. Випуск 6. С. 397–401. URL: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/82.pdf>.
14. Ополінський А. Типологія осіб, що вчиняють злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майна у сфері підприємницької діяльності. *Підприємництво, господарство і право. Кримінальне право*. 2019. № 12. С. 307–312.
15. Ковальчук О. В., Пряхін Є. В. Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 204 с.
16. Кримінальне право. Загальна частина: мультимедійний навч. посібник. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag.